

Inhoudsopgave

Woord vooraf

LEO FIJEN 7

1. Houvast

RENÉ DE REUVER 13

Mijn houvast komt voort uit vertrouwen dat er Een is die mij niet aan mijn lot overlaat

GERARD DE KORTE 18

Niet aan het virus is het laatste woord maar aan onze God

2. Eeuwig

RENÉ DE REUVER 23

Eeuwigheid is geen tijds categorie maar het domein van de Eeuwige

GERARD DE KORTE 28

Midden in de dood zijn we door het leven omgeven

3. Samen

RENÉ DE REUVER 33

Met persoonlijk geloof ben ik opgegroeid, de waarde hiervan heb ik steeds meer in relatie tot de gemeenschap gezien

GERARD DE KORTE 38

Juist door de gedwongen afstandelijkheid beseffen we hoe belangrijk onderlinge nabijheid is

4. Vasten

RENÉ DE REUVER	43
-----------------------------	-----------

In de protestantse traditie is vasten op de achtergrond
geraakt

GERARD DE KORTE	48
------------------------------	-----------

We vasten niet voor het oog van de mensen maar voor de
Heer die ook in het verborgene ziet

5. Schepping, licht en donker

RENÉ DE REUVER	53
-----------------------------	-----------

Juist in deze crisis klinken de diepste vragen en wordt iets van een
antwoord geboren

GERARD DE KORTE	59
------------------------------	-----------

Als Schepper heeft God met alles in deze wereld te ma-
ken. Met het licht, maar ook met de duisternis

Over de auteurs en over de Maand van de Bijbel	64
--	-----------

Woord vooraf

Bijna vijf jaar geleden werd bekend dat de bisschop van Groningen-Leeuwarden, Gerard de Korte, de nieuwe bisschop van Den Bosch zou worden. Ik belde hem toen op in Groningen om hem te feliciteren en deed hem het voorstel om vanaf het nieuws van de bekendmaking tot zijn installatie in Den Bosch elkaar brieven te schrijven over loslaten en opnieuw beginnen. Dat werkte toen goed en gaf een verrassende inkijk in het leven van een Nederlandse bisschop die ook nog eens aan een nieuwe klus moest beginnen. In brieven die gedeeld worden, komt het persoonlijke element eerder naar voren en worden de auteurs ook uitgedaagd meer van zichzelf te laten zien, juist naar de ander toe. De zware verantwoordelijkheid van de functie gaat lichter voelen in een briefwisseling die de persoonlijke beleving van het geloof aan de orde stelt.

Dus toen de scriba van de Protestantse Kerk Nederland, dominee René de Reuver, en de bisschop van Den Bosch, Gerard de Korte, zich bereid verklaarden om het essay voor de Maand van de Bijbel te schrijven, was de vorm snel gevonden, een briefwisseling. Gerard de Korte had daar goede ervaringen mee en wist René de Reuver enthousiast te maken voor deze aanpak. Daar is ook wederzijds vertrouwen voor nodig. Dat was op voorhand aanwezig, ook omdat de scriba en de bisschop elkaar al kennen vanuit hun tijd als student theologie. Voordat de scriba en de bisschop elkaar gingen schrijven, kwamen ze in de herfst van 2020 samen in het huis van de bisschop om alles door te spreken. Dat gebeurde bij een lunch die leidde tot de volgende afspraken. Er zouden vijf brieven komen rond thema's die in deze tijd urgent zijn en die steeds verbonden zouden worden met de persoonlijke reflectie vanuit de Bijbel. Voor iedere brief had ik als interme-

diar contact met de scriba en de bisschop. Het eerste thema hoefde niet bedacht te worden, maar diende zich aan vanuit de dramatiek van het afgelopen jaar. Hoe vind je in de Bijbel houvast in een periode die vanwege een virus alles op losse schroeven zet en in de hele samenleving zo veel onzekerheid en kwetsbaarheid veroorzaakt? Het tweede thema volgde daaruit, ook omdat de liturgie van het kerkelijk jaar zowel in de katholieke als in de protestantse kerk aandacht vraagt voor de sterfelijkheid. Daarom werd als tweede thema de eeuwigheid gekozen.

In deze tijd van corona wordt alles ons uit handen geslagen en wordt iedere mens de vraag gesteld wat de diepste betekenis van het leven is. In de seculiere samenleving van voor corona is vaak verwezen naar toeval. Alles is toeval, we zijn hier maar toevallig. En alles begint met de geboorte en houdt op met de dood. Deze coronacrisis stelt die vraag naar de betekenis van ons leven nog veel indringender. Is alles toeval, of kom ik pas tot leven in de ander en door de gemeenschap? Hoe belangrijk is dan samen? Waar openbaart de Ander zich? Daarover gaat de derde brief. Het is dan ook boeiend om te lezen dat de scriba en de bisschop uit verschillende tradities komen maar in de bijbelse keuzes ook naar elkaar toe groeien. Bij het vierde thema is dat nog nadrukkelijker het geval. Want rond het thema van vasten is het fascinerend om te lezen waar de verschillen en de overeenkomsten liggen, telkens vanuit bijbels perspectief en vanuit de eigen traditie.

Door alle thema's speelt telkens deze tijd van corona een belangrijke rol. Misschien is het wel de rode draad. Daarom wordt deze briefwisseling besloten met een reflectie op de schepping. Want de huidige crisis doet ons allemaal nadenken of we niet te slordig met die schepping zijn omgegaan en hoe we onze houding kunnen veranderen. En welke rol speelt de Schepper, de God van hemel en aarde?

Maar er is nog een andere gemeenschappelijke lijn in deze brieven: dat is de grote openheid en kwetsbaarheid over het persoonlijk leven van René de Reuver en Gerard de Korte. Daar zijn tal van voorbeelden van, telkens ontroerend en soms hartverscheurend. Lees maar en ontdek dat alles wat er in het bestaan aan schoonheid en verdriet kan gebeuren, ter sprake komt en steeds weer in een bijbels perspectief wordt geplaatst. Daarom opent deze briefwisseling een deur naar ieders leven en naar troost en hoop van het woord van God. Daarvoor dank ik de scriba en de bisschop namens alle partners van de Maand van de Bijbel uit de grond van ons hart. Want ze geven met deze briefwisseling voedsel voor onze ziel. En dat hebben we in deze bewogen tijden meer dan ooit nodig.

Leo Fijen, directeur uitgeverij Adveniat

Briefwisseling 1.

Houvast

Waarde bisschop, beste Gerard,

We kennen elkaar al vele jaren. In onze studententijd kruisten onze wegen elkaar al in de Uithof. Als katholieke en protestantse studenten volgden we voor een deel dezelfde colleges. Wie had toen kunnen denken dat we elkaar jaren later zouden treffen, jij als bisschop van Den Bosch en ik als scriba van de Protestantse Kerk. En nu schrijven we elkaar brieven. Niet over kerkelijke kwesties, maar over hoe de Bijbel ons in deze coronatijd tot steun is. Brieven waarin we ons een beetje in de ziel laten kijken. Bevindelijke brieven dus. Van huis uit leerde ik dat geloof 'een voet te hoog' kan zitten. Daarmee wordt bedoeld dat geloof niet alleen iets is voor het hoofd maar ook het hart moet raken. Ik ben blij dat ik deze wijsheid van huis uit heb meegekregen. In deze brieven deel ik graag met je hoe de Bijbel in deze verwarrende tijd mijn geloof voedt. Ik ben benieuwd naar jouw reactie, naar hoe jij dit persoonlijk ervaart. Hopelijk is onze uitwisseling herkenbaar en stimulerend voor meelezers.

Houvast

We leven in bizarre tijden. Deze eerste brief schrijf ik terwijl we in een bijna volledige lockdown verkeren. We mogen nog maar twee mensen per dag thuis ontvangen. Theaters, musea, restaurants en cafés zijn dicht. In de kerk mogen we slechts onder strenge voorwaarden met dertig mensen samenkomen. Binnenkort mag ik mijn kleindochter dopen, maar slechts een paar familieleden en vrienden kunnen deze feestelijke dienst bijwonen. Elkaar na de dienst in de kerk of thuis ontmoeten, is niet mogelijk.

Iedereen, wereldwijd!, ervaart de gevolgen van de pandemie en de impact van de beperkingen. Gewoonlijk ontmoet ik in een week veel boeiende mensen met als hoogtepunt de ontmoeting met velen op zondag in de kerk. Al maandenlang is dit anders. Ik breng de dagen grotendeels door op mijn kamer, voor het computerscherm. En op zondag sta ik voor een camera met slechts een paar mensen in de kerk en een groepje gemeenteleden dat de liederen zingt. We vrezen dat we straks zo ook het kerstfeest moeten vieren. Het is noodzakelijk, want als we dit niet doen, slaat het virus ongenadig hard toe. Het is dus niet anders. Maar ik word wel een beetje treurig van de onzekerheid en alle beperkingen. Ik kan me goed voorstellen dat mensen de moed verliezen en depressief worden.

Wat houdt mij nu in deze donkere coronatijden op de been? Welke passage uit de Bijbel geeft me in deze tijd houvast? Goeie vragen. Immers, juist als het stormt, als alles wankelt en niets meer zeker lijkt, komt het aan op houvast.

Een bijbelboek dat mij juist in deze tijd bemoedigt en houvast geeft, is het boek van de psalmen. Herken je dit? Van huis uit ben

ik met de psalmen opgegroeid. Op de basisschool moest ik elke week een berijmd psalmversje uit mijn hoofd leren. Ik heb er nog steeds plezier van. Het bijzondere van de psalmen, vind ik, is dat het hele leven aan de orde komt. Vaak zelfs in één psalm. De dichters maken van hun hart geen moordkuil. In willekeurige volgorde schreeuwen ze vanuit de diepten om gehoor en redding, verwoorden ze een diep vertrouwen op God en barsten ze uit in een uitbundige lofprijzing. En dat terwijl de feitelijke situatie van de dichter niet wijzigt. Het doet mij goed om zo te reflecteren op het leven van elke dag. Het geeft mij houvast.

Graag deel ik een voorbeeld met je: Psalm 31. Deze psalm reist al lange tijd met mij mee. In de tijd dat ik gemeentepredikant was, heb ik dikwijls met gemeenteleden verzen uit deze psalm gelezen, bijna altijd in crisissituaties. In de vertaling van 1951 van het Nederlands Bijbelgenootschap staat boven dit lied *Gebed in nood*. Ellende, ontreddering, angst, eenzaamheid, hoon én vertrouwen wisselen elkaar af. Aan het kruis citeert Jezus juist deze psalm als Hij roept: *'In uw hand beveel ik mijn geest'* (vs. 6, zie: Lucas 23:46).

Wat mij in deze onzekere coronatijden in het bijzonder aanspreekt, is, dat de dichter schreeuwt om erbarmen omdat hij in nood verkeert. Velen herkennen het in deze onzekere tijd. Het leven van de dichter vergaat in kommer en zuchten, juist ook door zijn eigen tekort. Je eigen tekort, daar waar je zelf schuldig aan bent, knaagt dat niet het sterkst aan ons?

De dichter voelt zich in de steek gelaten en bespot. Niemand die zich om hem bekommert. Hij klaagt: *'Vergeten ben ik als een dode, weg uit het hart, afgedankt als gebroken aardewerk'* (vs. 13). Hoe alleen en afgedankt kun je je als mens niet voelen? Zeker ook in

Houvast

deze tijd waarin het lastig is om elkaar op te zoeken en je nauwelijks echt ontmoetingen hebt met anderen.

De dichter van de psalm vermoedt bovendien dat anderen hem naar het leven staan. Of dit een idee is in zijn hoofd of dat het werkelijkheid is, doet er niet zoveel toe. Alles wankelt. Hij is zijn leven niet meer zeker. Juist in deze tijd herken ik deze existentiële worsteling. Zeker als ik bedenk dat het coronavirus, maar ook andere crises, mijn leven zomaar kunnen verwoesten. Vermoedelijk ben ik niet de enige die dit herkent. Hoe ervaar jij dit?

Hoe verstikkend de nood van de dichter van dit lied ook is, toch wordt het geen wanhoop. Het laatste en diepste houvast van de dichter is God. Hij noemt Hem, bijna liefkozend, '*mijn God*'. '*Mijn tijden zijn in uw hand*' (vs. 15, 16), zo belijdt hij. Het gaat hier niet om een bepaalde kloktijd, maar om de tijden, de situaties van het leven. In de oorspronkelijke Hebreeuwse tekst klinkt het nog sterker: *uw hand, mijn tijden*. De Nieuwe Bijbelvertaling (2013) vertaalt: '*in uw hand liggen mijn lot en mijn leven*'. Onder mijn levenslot, mijn leven met alle hoogten en diepten ligt de hand van God. Dit houvast is geen wiskundige formule, geen rationele zekerheid, maar geloofsvertrouwen. Houvast is voor mij geen verzekering (*securitas*). Mij kan van alles overkomen en soms ben ik de zekerheid kwijt. Mijn houvast komt voort uit vertrouwen (*certitudo*) dat er Eén is die mij niet aan mijn lot overlaat, maar in liefde draagt.

Ik vind het ontroerend dat de dichter na die stoere uitspraak over God die zijn leven draagt, ineens uitroept: '*red mij!*' Vertrouwen is voor hem geen garantie dat hem niets overkomt, maar een vertrouwd adres waar hij een appèl op kan doen. In het Ikazia Ziekenhuis in Rotterdam staat bij de ingang Psalm 31 vers 16 in een

steen gebeiteld: *'Mijn tijden zijn in uw hand, red mij'*! Als houvast voor ieder die het ziekenhuis binnengaat.

Ik ben benieuwd naar jouw reflectie op houvast.

In geloof verbonden,

René

Beste scriba, beste René,

Dank voor jouw brief. Inderdaad studeerden wij in de jaren tachtig van de vorige eeuw op de Uithof. Wij worden, ik zeg het met een knipoog, oud. Ik kijk met dankbaarheid op mijn studie terug. De nauwe samenwerking van de Rijksfaculteit en de Katholieke Theologische Hogeschool (later: Universiteit) bracht protestantse en rooms-katholieke theologiestudenten dicht bij elkaar. Ik herinner mij nog goed de gesprekken tijdens de lunch met studenten vanuit de Gereformeerde Bond. Degelijke, rechtzinnige studenten die ik van huis uit helemaal niet kende. En natuurlijk kwam ik in contact met protestantse docenten en studenten die sterk waren geraakt door de theologie van Karl Barth. Voor mij ging een nieuwe wereld open. En ik mocht als priesterstudent de rijkdom van de protestantse traditie meer en meer ontdekken. Op de eerste plaats denk ik dan aan de grote liefde voor de Heilige Schrift. Ik weet nog goed dat met name Bonders hoge cijfers haalden voor Hebreeuws. Voor hen was het lezen van de Schrift in de grondtaal een sensatie die ik als rooms-katholiek zo niet kende.

De grote betekenis van de Bijbel was bij mij al eerder gegroeid. Jij weet dat ik na mijn middelbare school eerst geschiedenis ben gaan studeren. Toen ik op de Uithof in 1980 theologie ging studeren, was ik al afgestudeerd als historicus. Voor mijn geloof is dat van uitermate grote betekenis geweest. Door de geschiedenis werd ik geconfron-

teerd met belangrijke vragen: Wat is de zin van de geschiedenis? Wat is de zin van mijn eigen leven? Waarom is er zoveel kwaad? Hoe moet ik omgaan met de dood? Deze vragen werden door de geschiedenisstudie opgeroepen en brachten mij meer en meer op het terrein van de filosofie en theologie. Maar ik ging, eigenlijk best uitzonderlijk voor een katholiek, zelf de Bijbel lezen. Met name de brieven van de apostel Paulus en het evangelie naar Johannes hebben mij toen geraakt. Ik kwam meer en meer tot de ontdekking dat in ons geloof alles draait om een relatie. John Henry Newman, de grote kardinaal uit de negentiende eeuw, heeft dat prachtig verwoord: *Christianity is a relationship*. Het gaat om de boodschap van Gods onvoorwaardelijke liefde in Jezus Christus. De ontdekking dat ik mag leven in vriendschap met Christus was mooi en gaf (en geeft) mij een diepe vreugde. Tegen die achtergrond kan ik je helemaal volgen als je schrijft dat geloof niet alleen iets is van het hoofd, maar juist ook van het hart.

Wij leven inderdaad in een nare en lastige tijd. Een onzichtbaar virus houdt de wereld in de greep. En de gevolgen zijn groot. Medisch, sociaal en economisch. Hier in Brabant was de eerste golf van de pandemie extra hoog, en bovengemiddeld veel mensen raakten besmet en stierven. Inmiddels zitten wij in de tweede golf. Eenzame mensen zijn vaak nog eenzamer, en meer en meer worden ook de economische gevolgen duidelijker. Mensen verliezen hun baan en nogal wat bedrijven – hier in het Bourgondische 's-Hertogenbosch denk ik dan heel bijzonder ook aan de horeca – komen in de problemen. Alles bijeen geeft de coronapandemie veel zichtbaar maar ook verborgen verdriet.

Veel van wat jij beschrijft over de pandemie kan ik herkennen. Grote vergaderingen en bijna alle lezingen vallen weg. Al heb ik nog wel

Houvast

veel gesprekken en kleine vergaderingen. Iedere morgen vier ik in de Sint Jan de Eucharistie, en in het weekend doe ik dat in een of twee van de 260 parochiekerken die ons bisdom telt. Door de corona mogen maar dertig gelovigen de Eucharistie meevieren. Gelukkig zijn veel pastores en besturen creatief en schakelen zij de techniek optimaal in. Door een livestream is het mogelijk om de vieringen bij de mensen thuis te brengen. Natuurlijk missen wij zo het samen vieren en zingen. Maar ik beschouw de livestream toch als een missionaire kans, temeer omdat het aantal weergaven vaak veel hoger ligt dan het aantal kerkgangers voordat de coronacrisis uitbrak.

In een voorjaar hield onze paus een vesper op een leeg en regenachtig Sint Pietersplein. Hij hield een indrukwekkende meditatie over het verhaal over de storm op het meer. Voor mij was dat toen een uiterst herkenbaar bijbelgedeelte. Wij zitten als wereldgemeenschap in een boot die heen en weer geslingerd wordt op de golven van de tijd. En velen van ons voelen zich onzeker en angstig. Maar dan klinken ook de woorden van de Heer: *Waarom zo bang?* Gelukkig de mens die mag geloven dat Christus bij ons is, ook in deze nare crisistijd. Niet aan het virus is het laatste woord, maar aan onze God, de Alfa en de Omega. Hij is ons wenkend perspectief en geeft ons toekomst.

Jij hebt, zo schrijf je, de psalmen al jong leren kennen. Ik ook, maar op een andere manier dan jij beschrijft. Op katholieke scholen worden geen psalmen gezongen, maar ik hoorde ze tijdens de Eucharistie. In de parochie van mijn jeugd werden zij vaak in het Latijn (met een vertaling in het misboekje) door het koor gezongen. Pas goed heb ik de psalmen leren kennen als priesterstudent. Tijdens de priesteropleiding vormen de dagelijkse Eucharistie en het bidden van de psalmen twee belangrijke pijlers voor het geestelijk leven. In de psalmen ont-

dek ook ik allerlei emoties, zoals jij beschrijft: angst, verlangen naar redding, Godsvertrouwen en lofprijzing. In die zin zijn de psalmen voor mij een spiegel van het bestaan. Bijna altijd blijf ik haken bij een bepaald vers, afhankelijk van de situatie van het moment. Jij vindt, zo schrijf je, steun bij Psalm 31. Zelf denk ik spontaan aan Psalm 139. Ik lees in dit lied de diepe overtuiging dat God alomtegenwoordig is. 'Waar zou uw geest ik ontkomen? Waar zou ik uw aanschijn ontgaan?' (vs. 7). Juist als het leven onzeker is geworden en veel stabiliteit is verloren, vormt dat een troostende gedachte. Wij mogen God aanwezig weten in alle dingen. Niet alleen in het licht, maar ook in het donker, zegt de psalmist. In alle kwetsbaarheid van dit moment is de Heer nabij. In een crisistijd is dat niet altijd gemakkelijk te geloven. God kan voor ons, korter of langer, ook een verborgen God zijn. Juist in zulke situaties troost mij de gedachte dat geloof niet afhankelijk is van mooie gevoelens of geweldige ervaringen. Ons gevoel is vaak vluchtig en wisselend. Ik mag leven vanuit de belofte dat Hij mij draagt en hoedt in de palm van zijn hand.

Volgens mij breng jij diezelfde notie ter sprake aan het einde van jouw brief. Het houvast van een christen vormt geen verzekering (*securitas*) maar een vertrouwen (*certitudo*). Mooi is de geloofsnotie van Psalm 31 dat mijn tijden in Gods hand zijn. Het kan ons troosten in de bijbelse zin van het woord. Ik denk dan aan opademen zodat wij, ondanks alle onzekerheid van dit moment, met ons leven verder kunnen.

Voor zover deze eerste brief. Wij blijven schrijven!

In Christus verbonden,

Gerard

Over de auteurs

Ds. René de Reuver (1959) is predikant en theoloog. Hij is sinds 15 juni 2016 scribe van de generale synode (landelijke kerkvergadering) van de Protestantse Kerk in Nederland. Dit is het hoogste ambt binnen de Protestantse Kerk in Nederland.

Mgr. Gerard de Korte (1955) is sinds 14 mei 2016 bisschop van het bisdom Den Bosch. Zijn wapenspreuk luidt: Confidens in Christo (In vertrouwen op Christus). In 2015 werd hij verkozen tot 'Theoloog des vaderlands'.

Over de Maand van de Bijbel

De Maand van de Bijbel is een initiatief van diverse mediabedrijven die zich verbonden weten met de Bijbel, met de bedoeling ook andere mensen en instanties in beweging te krijgen en aandacht te genereren voor dit Boek der Boeken. De Bijbel – het meest bekende en meest gelezen boek ter wereld – staat in de Maand van de Bijbel jaarlijks extra in de schijnwerpers.